

Голові спеціалізованої вченої ради К. 74.053.02
в Уманському державному педагогічному
університеті імені Павла Тичини

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора
Вербицького Володимира Валентиновича
на дисертаційне дослідження Фасолі Олега Івановича
**“Екологічне виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської
місцевості у процесі профільного навчання ”**,
представлене на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Характерною ознакою сьогодення є катастрофічне забруднення антропогенними та техногенними відходами довкілля, наслідком якого є руйнування природних біогеоценозів, скорочення біологічного розмаїття, виснаження природних ресурсів та нагромадження несприятливих генетичних змін в організмі людини. Відтак, екологічна криза є глобальною проблемою, що гостро постала перед людством у XXI столітті, від вирішення якої залежить його майбутній розвиток.

На позитивну оцінку заслуговує здійснений дисертантом аналіз сучасної як вітчизняної, так і зарубіжної педагогічної теорії і практики екологічного виховання дітей та учнівської молоді у різних типах навчальних закладів, і зокрема, у загальноосвітніх школах сільської місцевості. У такому контексті виконане Фасолею Олегом Івановичем дисертаційне дослідження є актуальним і безперечно своєчасним, що підтверджується обґрунтованим висновком про недостатність на сьогодні здійснених фундаментальних і навіть прикладних педагогічних досліджень, які б системно розглядали проблему екологічного виховання старшокласників у процесі профільного навчання в загальноосвітніх школах сільської місцевості.

Актуальність досліджуваної проблеми посилюється також викликами і загрозами, що стали характерними для сучасного українського соціоприродного середовища, і як наслідок, детермінується необхідність посилення уваги до екологічного виховання старшокласників, наслідком якого має стати високий рівень сформованості екологічної культури, що відповідно сприятиме у майбутньому дотриманню екологічно доцільних норм і правил взаємодії людини і природи, збереження навколишнього середовища за рахунок гармонізації такої взаємодії.

Важливо відзначити, що дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету “Теоретичні та

методичні засади різновекторності інноватики у вихованні: досвід, реалії, перспективи” (державний реєстраційний номер 0115U000268).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження дисертантом:

- схарактеризовано провідні філософсько-культурологічні, психолого-педагогічні і екологічно орієнтовані парадигми (гуманістична, культурологічна, дитиноцентрична, природовідповідності, екоцентрична (природоцентрична), антиантропоцентрична та коеволюції), які стали теоретико-методичною основою сучасної екологічної освіти і виховання з їх екстраполяцією на освітньо-виховний зміст профільної загальноосвітньої школи сільської місцевості, що забезпечило ефективне формування екологічної культури старшокласників;

- теоретично обґрунтовано і розроблено методика формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання ефективність якої досягається за умови упровадження загальнопедагогічних підходів (системного, особистісно зорієнтованого, гуманістичного, індивідуального, розвивального, суб'єкт-суб'єктного, компетентнісного та діяльнісного); дидактичних принципів (науковості, системності і послідовності, наочності, активності і самостійності, зв'язку навчання з життям, теорії з практикою) та специфічних принципів екологічного виховання (цілісності, неперервності, інтегративності, міждисциплінарності, локальності у розкритті екологічних проблем, добровільності і доступності, єдності освітньої, виховної та розвивальної функцій навчання), а також схарактеризовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов реалізації методики формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання;

- визначено й схарактеризовано компоненти екологічної культури старшокласників (інтелектуальний, емоційно-ціннісний, діялісно-практичний), критерії (когнітивний, мотиваційний, діялісно-поведінковий) їх показники та рівні (достатній, середній, низький), сформованості цього феномену;

- розроблено авторський навчально-виховний зміст екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання на трьох рівнях його реалізації (початковий, основний, творчий), удосконалено форми (організаційно-виховного і комбінованого спрямування, навчально-практичні, масові), методи (всебічного впливу на особистість, формування досвіду екологічно-доцільної поведінки і діяльності в довкіллі, стимулювання екологічно-доцільної поведінки і діяльності в довкіллі, мотивації) та засоби (навчально-пізнавальна і дослідницька діяльність та суспільно корисна, масова і природоохоронна робота);

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертаційна робота Фасолі Олега Івановича є комплексним завершеним теоретико-методичним дослідженням, у якому завдяки аналізу вітчизняної і зарубіжної філософсько-культурологічної, психолого-педагогічної і спеціальної літератури, здійснено ґрунтовну систематизацію фактичного матеріалу із значної кількості джерел нормативно-правового, наукового та навчально-методичного характеру з проблеми екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання у (267 найменувань, зокрема 9 іноземною мовою), що є безперечним доказом науковості, інформативності й достовірності здобутих результатів та сформульованих висновків).

- уперше теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність методики формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання, складовими якої є навчально-виховний зміст, принципи, удосконалені форми, методи, засоби і функції та педагогічні умови її упровадження у практику екологічного виховання; розроблено провідні детермінанти й загальнопедагогічні підходи (системний, особистісно орієнтований, гуманістичний, індивідуальний, розвивальний, суб'єкт-суб'єктний, компетентнісний, діяльнісний) до екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання;

- уточнено змістові характеристики поняття "сформованість екологічної культури старшокласника у процесі профільного навчання", що розглядається нами як кінцевий результат екологічного виховання, що визначається комплексом індивідуальних досягнень старшокласників у світоглядно-інтелектуальному, ціннісно-мотиваційному, матеріальному і духовному освоєнні найближчого довкілля, які базуються на особистісно визнаних, усвідомлених і прийнятих суспільством морально-етичних нормах, звичаях та стійких екологічно вивіренних стереотипах взаємодії з природою; компоненти екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості (інтелектуальний, емоційно-ціннісний, діялісно-практичний), критерії (когнітивний, мотиваційний, діялісно-поведінковий), показники та рівні (низький, середній, достатній) її сформованості у процесі профільного навчання;

- набули подальшого розвитку удосконалені прикладні напрями екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання, важливими складовими яких є: усвідомлення ними сутності зв'язків і взаємозалежностей у системі "природа – людина – суспільство", розуміння актуальності й соціальної значущості вивчення та охорони природи своєї місцевості.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз змісту дисертації, автореферату і публікацій наукових статей Фасолі Олега Івановича "Екологічне виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання",

дають змогу дійти висновку про наукову обґрунтованість, достовірність і ґрунтовність викладених результатів. Як позитив слід відзначити, що обґрунтованість наукових положень, здійснений дисертантом аналіз експериментальних даних, формулювання висновків і практичних рекомендацій для вчителів цих шкіл, забезпечуються належною теоретико-методичною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом як вітчизняних, так і зарубіжних праць з екологічного виховання школярів, а отже, не викликають сумніву.

Одержанню дисертантом достовірних і ґрунтовних як суто теоретичних, у контексті проблеми дослідження, так, що важливо, суттєвих практичних результатів забезпечувалося застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, як-от: теоретичних, емпіричних і статистичних. На підставі зазначеного вище можемо констатувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження Фасолі Олега Івановича достатньо обґрунтовані, експериментально перевірені, а отже є достовірними.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційне дослідження Фасолі Олега Івановича містить нові, раніше не захищені наукові положення, а досягнуті як теоретичні, так і суто прикладні результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання, яке передбачало здійснення цілісного і системного аналізу теорії та практики екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання. У ході дослідження розроблено й впроваджено у практику методик формування екологічної культури старшокласників, разом з тим суттєва практична значущість результатів проведеної експериментальної роботи, полягає в розробці й впровадженні у навчально-виховний процес програми факультативного курсу за вибором для учнів 10 (11) класів “Органічне землеробство”; міждисциплінарного інтегрованого факультативу “Школа екологічної культури”; навчально-методичних посібників “Екологічне виховання старшокласників сільських шкіл” і “Екологічна освіта старшокласників: умови підвищення якості”; методик організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та суспільно-корисної, масової і природоохоронної роботи учнів старших класів.

Проміжні та прикінцеві результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл сільської місцевості: Вінницької області (довідка департаменту освіти і науки № 34-1-02/3243 від 25.08.2016 р.); Житомирської області (довідка департаменту освіти і науки № 1647-2/3-16 від 12.07.2016 р.), Тернопільської області (довідка департаменту освіти і науки № 01/2113-10 від 09.06.2016 р.), Чернівецької області (довідка департаменту освіти і науки № 01-24/20118 від 19.08.2016 р.), Хмельницької області (довідка обласного інституту післядипломної педагогічної освіти № 624 від 07.09.2016 р.), відділу освіти Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації (довідка методичного кабінету відділу освіти № 568 від 06.05.2016 р.); у практику роботи Хмельницького національного

університету (протокол № 332 від 15.06.2016 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 66 від 31.08.2016 р.).

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Аналіз прикладної складової виконаного дослідження дає підстави для цілком обґрунтованого висновку про те, що матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в процесі: розроблення нових навчальних програм, навчально-методичних посібників і рекомендацій для вчителів загальноосвітньої школи й педагогів позашкільних навчальних закладів з екологічного виховання учнів старшого шкільного віку, посиленні екологічної і практичної природоохоронної спрямованості профільних предметів загальноосвітніх шкіл, і не лише сільської місцевості, але й міських шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, опорних шкіл територіальних об'єднань громадян, ресурсних центрів освітніх округів; навчально-методичних посібників, програм і методичних рекомендацій для вчителів біології загальноосвітніх шкіл, керівників гуртків, секцій і клубів. Також матеріали дисертації можуть бути ефективно використані у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів у процесі вдосконалення викладання загальнопедагогічних і фахових дисциплін та у системі післядипломної педагогічної освіти.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Дослідження відзначається системністю організації, оскільки: чітко визначено й сформульовано його об'єкт, предмет, мету і завдання, забезпечено відповідність висновків, що характеризують зміст основного тексту дисертації у відповідності до поставлених завдань.

У першому розділі – *“Екологічне виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості в умовах профільного навчання як психолого-педагогічна проблема”* здійснено ґрунтовний аналіз становлення і розвитку вітчизняних та зарубіжних філософських, культурологічних і психолого-педагогічних поглядів, теорій, парадигм та концепцій на сутність екологічної освіти і виховання зростаючої особистості; виокремлено й охарактеризовано ефективні напрями організації і здійснення екологічного виховання на основі теоретичного обґрунтування процесів формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання.

На позитивну оцінку заслуговує схарактеризовані сутнісні ознаки провідних філософсько-культурологічних, психолого-педагогічних і екологічно орієнтованих парадигм виховання: гуманістичної, культурологічної, дитиноцентричної, природовідповідності, природоцентричної, антиантропоцентричної, екоцентричної та коеволюції.

Важливим і, головне, результативним етапом роботи було уточнення поняттєво-термінологічного апарату дослідження, у межах якого провідне поняття “формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання” розглядається за двома взаємопов’язаними між собою векторами поняттєво-категоріальних характеристик – за вектором організації і здійснення екологічного виховання старшокласників та організаційно-педагогічним і психолого-педагогічним вектором формування екологічної культури старшокласників цих навчальних закладів у процесі профільного навчання.

Позитивом здійсненого дослідження є визначення й характеристика компонентів екологічної культури старшокласників: інтелектуальний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний, а також критеріїв з відповідними показниками, а саме: когнітивний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий та схарактеризовано три рівні (достатній, середній, низький) сформованості екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості.

Окремої позитивної оцінки заслуговує здійснений дисертантом констатувальний етап дослідження, який дав змогу встановити, що більшість старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості переважно засвідчили низький і середній рівні сформованості екологічної культури. І лише незначна кількість респондентів характеризуються достатнім рівнем сформованості означеного феномену.

У другому розділі роботи – *“Дослідно-експериментальна перевірка ефективності методики формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного”* – дисертантом на основі результатів аналізу теоретичних основ досліджуваної проблеми, даних констатувального етапу дослідження та практики організації і здійснення екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання виокремлено й схарактеризовано провідні детермінанти формування досліджуваного феномену.

Позитивним боком результатів здійсненого дослідження є розроблення й експериментальне підтвердження ефективність загальнопедагогічних підходів до екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання, таких як: системного, особистісно зорієнтованого, гуманістичного, розвивального, суб’єкт-суб’єктного, компетентнісного та діяльнісного.

На окрему позитивну оцінку заслуговує змістове і методичне забезпечення екологічного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання розроблене й упроваджене у практику дисертантом, що спрямоване на формування їхньої екологічної культури, і яке відбувалося шляхом розроблення й упровадження у практику діяльності шкіл програми факультативних курсів за вибором для учнів 10 (11) класів “Органічне землеробство”, міждисциплінарного інтегрованого спецкурсу “Школа екологічної культури”, “Екологія

середовища життя людини”, “На варті довкілля”, “Світ в якому я живу: екологічна безпека”; навчально-методичних посібників “Екологічне виховання старшокласників сільських шкіл” і “Екологічна освіта старшокласників: умови підвищення якості” та конкретних методик організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та суспільно корисної, масової та природоохоронної роботи.

Необхідно відзначити, як позитив, суттєве теоретичне в практичне значення результатів роботи, що екстрапольоване у розроблену методіку формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання, з визначенням її функцій і педагогічних умов ефективної реалізації у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл сільської місцевості. У свою чергу ефективність упровадження методики формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання підтверджена позитивними змінами, які виявлені після завершення формувального етапу експерименту. Так, для всіх старшокласників експериментальної групи домінуючим стало зростання достатнього і середнього рівня та суттєве зменшилася кількість старшокласників з низьким рівнем сформованості досліджуваного феномена порівняно з контрольною групою.

Таким чином, такі показники є наслідком впровадження розробленого змісту, удосконалених форм, методів і засобів та педагогічних умов, як складових методики формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання, що відповідно, заслуговує на позитивну оцінку.

Слід відзначити, що в мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості сучасного наукового стилю мовлення й мовностилістичні особливості досліджуваної психолого-педагогічної проблеми.

Отже, можемо констатувати, що дисертаційна робота Фасолі Олега Івановича за своїм змістом, стилем викладу і розкриттю основних положень, висновків та результатів опрацювання здобутих експериментальних даних є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. У тексті дисертації бажано було б більш ґрунтовно розкрити історико-педагогічну генезу екологічного виховання зростаючої особистості у загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості, що дало б змогу використати позитивні здобутки минулого щодо формування екологічної культури старшокласників у практиці навчально-виховної діяльності сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

2. Доречним і абсолютно виправданим є звернення автора дослідження до проблеми зарубіжного досвіду екологічної освіти та виховання підростаючого покоління (9 позицій у списку літератури), однак, на нашу думку, цей аспект вимагав більш детального вивчення й, відповідно, більш широкого, логічно вибудованого у відповідності до теми дослідження, висвітлення у дисертації.

3. Як вже зазначалося, дисертант досить виважено і ґрунтовно підійшов до аналізу та розкриття змісту понять які у дослідженні відіграють принципову роль (екологічна культура, екологічне виховання, профільне навчання і тд.). Проте, на нашу думку, у змісті автореферату й особливо дисертації слід було б більше уваги надати розкриттю таких понять як суспільно корисна, масова та природоохоронна робота у процесі профільного навчання.

4. Зміст другого розділу, особливо підрозділи 2.1. і частково 2.2. дещо переобтяжені психолого-педагогічним аналізом окремих навчально-виховних підходів щодо сутності, функцій і спрямованості формування екологічної культури старшокласників загальноосвітніх шкіл сільської місцевості у процесі профільного навчання.

5. Окремі положення висновків як до розділу 1, так розділу 2 мають дещо розширений характер викладу здобутих результатів, що утруднює їх розуміння, й відповідно, впливає на сутність загальних висновків дисертаційного дослідження.

6. На нашу думку до змісту автореферату слід було б внести відповідну діаграму узагальнених здобутих експериментальних даних формувального етапу дослідження, що надало б тексту більшої доказовості та наочності.

7. З огляду на практичну значущість здобутих як теоретичних, а особливо практичних результатів, слід висловити побажання щодо їх публікації як окремих методичних рекомендацій чи методичного посібника для вчителів загальноосвітніх шкіл сільської місцевості та викладачів вищих педагогічних та навчальних закладів.

8. Нажаль, дисертант, розглядаючи екологічну освіту в загальноосвітніх школах, не проаналізував моделі екологічної освіти (традиційна, активна, формуюча, розвиваюча, інтегрована, вільна). Саме ці моделі пов'язують екологічну освіту дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Разом з тим, вказані зауваження не є принциповими і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Робота виконана на достатньому науково-теоретичному і методичному рівні, містить різноплановий і ретельно опрацьований автором новий теоретичний і практичний матеріал.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено в 20 одноосібних наукових публікаціях, із яких 11 –

відображають основні наукові результати дисертації; 6 – апробаційного характеру; 3 – додатково висвітлюють наукові результати. На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки і рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи та у друкованих працях здобувача викладено достатньо повно.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, логіка викладу змісту, висновки, що представлені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Фасолі Олега Івановича *“Екологічне виховання старшокласників загальноосвітніх школах сільської місцевості у процесі профільного навчання”*, є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам п. п. 9, 11, 12, 13, “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника” (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо кандидатських дисертацій, а її автор – Фасоля Олег Іванович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, директор Національного
еколого-натуралістичного центру
учнівської молоді МОН України

В. В. Вербицький

Підпис Вербицького В. В.
підтверджую
Секретар НЕНЦУ
04074, м. Київ, Вишгородська, 19

Н.М.